JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 57
December 2022

Edited by - Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF JALE PARLA
I

Guest Editor
Orçun ÜÇER

Editorial Board - Tahrir Heyeti
Cemal KAFADAR • Selim S. KURU • Günay KUT • Gönül A. TEKİN

Consulting Editors - Yardımcı Yazı Kurulu
N. AÇIKGÖZ muğla M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF chicago P. FODOR budapest E. HARMANCI kocaeli C. KAFADAR cambridge, mass M. KALPAKLI ankara C. KURNAZ ankara G. KUT istanbul G. NECİPOĞLU cambridge, mass M. ÖLMEZ istanbul Z. ÖNLER çanakkale K. RÖHRBORN göttingen W. THACKSTON, Jr. cambridge, mass Z. TOSKA istanbul E. TRYJARSKI warsaw R. WİTTMANN İstanbul P. ZIEME berlin

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 57
December 2022

Edited by
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF JALE PARLA
I

Guest Editor
Orçun ÜÇER

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University
2022

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
CİLT 57
Aralık 2022

Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

JALE PARLA ARMAĞANI
I

Yayına Hazırlayan
Orçun ÜÇER

Harvard Üniversitesi
Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümünde yayınlanmıştır
2022

Copyright © 2022 by the editors
All rights reserved
•
Bütün telif hakları yayınlayanlara aittir

Managing Editor of
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
Günay KUT

Designed and arranged by
İbrahim Tekin

Baskı:
METEKSAN. MATBAACILIK

Library of Congress Catalog Card Number 70-131003
ISSN: 0743-0019

Cover design and background • Kapak düzeni
By Sinan AKTAŞ
Tughra, Mehemmed II (1481)
Aşık Paşa : Garib-nâme (Sül. Ktp. Lâleli 1752 vr. 238^{a})

[Cover background]

‘ÂŞIK PÂŞÂ (d. 1333): Ġarîb-Nâme (Sül. Ktp. Lâleli 1752 vr. 238[a])

[ve mâ erselnâ min resül[in] illâ bilisâni kavmihi liyübeyyine lehüm]

(K 14:4 "Onlara apaçık anlatabilsin diye
her peygamberi kendi halkının diliyle gönderdik!")

KAMU DİLDE VARİDİ ZABT U USÛL
BUNLARA DÜŞMİŞİDİ CÜMLE ‘UKÛL
TÜRK DİLİNE KİMSENE BAKMAZIDI
TÜRKLERE HERGİZ GÖÑÜL AKMAZIDI
TÜRK DAKI BİLMEZİDİ OL DİLLERİ
İNCE YOLI OL ULU MENZİLLERİ
BU GARÎB-NÂME ANIN GELDİ DİLE
KİM BU DİL EHLİ DAKI MA‘NÎ BİLE
TÜRK DİLİNDE YA‘NÎ MA‘NÎ BULALAR
TÜRK Ü TÂCİK CÜMLE YOLDAŞ OLALAR
YOL İÇİNDE BİR BİRİNİ YİRMEYE
DİLE BAKUP MA‘NÎYİ HOR GÖRMEYE
TÂ Kİ MAHRÛM OLMAYA TÜRKLER DAKI
TÜRK DİLİNDE AÑLAYALAR OL HAK[K]I

Bütün dillerde ifâde şekilleri vardı
Herkes bunlara rağbet ederdi
Türk diline kimsecikler bakmazdı
Türkleri kimseler sevmezdi
Türk ise zâten bilmezdi bu dilleri
İnce ifâde usûllerini, ifâde biçimlerini
İşte Garîb-Nâme bunun için yazıldı
Yalnız Türkçe bilenler de gerçeği anlasınlar diye
Yani Türk dilinde gerçeği bulsunlar
Türklerle İranlılar hep yoldaş olsunlar diye
İfâde hususunda birbirlerini kötülemesinler
Dile bakıp manâyı hor görmesinler diye
Bu suretle Türkler de mahrum olmasınlar
Hakk'ı dillerinde anlasınlar diye

İÇİNDİKİLER

Orçun ÜÇER - Ön Söz 1
Orçun ÜÇER - Jale Parla ile Söyleşi 3

Anılar

Murat BELGE - Jale Parla İçin 29
Cevat ÇAPAN - Jale Parla: Okuma Sanatı 33
Nergis ERTÜRK - Jale Parla'nın İzinde 35
Doğan HIZLAN - Jale Parla Üzerine 37
Birgül OĞUZ – Kılavuz 39
Orhan PAMUK - Uzak Dağlar ve Hatıralar 43
Mesut VARLIK - Literatürümüzün "Çalışkan" Umudu: Jale Parla 49

Makaleler

Selim Ferruh ADALI - Melhame Geleneği ve Bâbil Kökenleri: Yeni Gözlemler 57
Nazmi AĞIL - Lewis Carroll'ın "Jabberwocky" Adlı Şiirini Türkçe Söylemek 81
Canan AKBABA - Alphonse De Lamartine'in *Göl* ve Yahya Kemal Beyatlı'nın *Sessiz Gemi* Adlı Şiirlerinde Suyun Maddesel İmgelemi 91
Alphan AKGÜL - Ağırlık ve Hafiflik: Türk Öykücülüğünde Duygusal Denge ve Üslup 103
Nazan AKSOY - Tevfik Fikret'in Kaderi 117
Kubilay AKTULUM - Karşılaştırmalı Yazın Perspektifinde İmgelem ve Mitçözümleme 129
Fatih ALTUĞ - Namık Kemal'in Edebiyat Eleştirisinde Batılı Edebiyat Modelinin Konumlandırılışı: Shakespeare ve Victor Hugo'nun Alımlanması 153
Zeynep ANGIN - *Nar Ağacı* ile *Toprak Ana* Romanlarında Savaşta Kadın Olmak 169
Yalçın ARMAĞAN - *Babalar ve Oğullar*'ın Açtığı Yollar 181
Baki ASİLTÜRK - Kahramana Yazarın Hazırladığı Sürpriz: Bir Kurgu Tekniği Olarak Romanda Peripeteia 201
Orçun AYDOĞDU - İnci Enginün'ün *Mukayeseli Edebiyat*'ı Üzerine İnceleme 213
Muhsine BÖREKÇİ - Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Söylemi: Bursa'da Zaman 227
Barış Pınar ÇELEBİOĞLU - *Dorian Gray'in Portresi* ve *Tılsımlı Deri* Romanlarında İlahi Düzene Başkaldıran İnsanın Hırsı ve Faust Anlatılarının Ortak Özellikleri 241

Hasan ÇELİK - Şerif Hulusi'nin Mukayeseli Edebiyata Dair Görüşleri 251
Sergen ÇİRKİN - Bir Rönesans İcat Etmek: Antik Yunan'dan Ergenekon'a Türk Ocakları 259
Nergiz GAHRAMANLI - Üzeyir Hacıbeyli'nin Operetlerinde Gelenek ve Yenilik 281
Mediha GÖBENLİ - Karşılaştırmalı Edebiyata Tarihsel Bir Yaklaşım 297
Erdağ GÖKNAR - The "Whiteness" of The White Castle: Racializing Orhan Pamuk's Captive's Tale 311
Bahar GÖKPINAR - Osmanlı Mesnevî Edebiyatında Özgün Kurmacanın İmkânları: Çatışan Benlikler *Fürkatnâme, Hevesnâme, Şâh u Gedâ* 323
Erman GÖREN - *Tekhnopaigneia*: Rhodoslu Simias'ın "Görsel" Şiirlerinde Muammayı Görmenin Merhaleleri 339
Matthew GUMPERT - Trafficking in Meanings; or, You can't Get There From Here 365

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ZAMAN SÖYLEMİ: BURSA'DA ZAMAN
AHMET HAMDI TANPINAR'S DISCOURSE OF TIME: TIME IN BURSA

Muhsine BÖREKÇİ*

Özet

Anlamın toplum tarafından kurgulandığını, dilin de kurgulanan bu anlamları yansıtan bir araç olduğunu belirten felsefeci ve dil bilimcilere karşın dilin kurgulanmış anlamları yansıtmaktan çok kurgulanacak anlamları oluşturma işlevini vurgulayan dil düşünürleri de vardır. Bu yaklaşım dilin toplumsal niteliği yanında bireysel üretim ve kullanım boyutuna dikkat çeker. Özellikle felsefi ve şiirsel söylemlerde dilin bireysel kullanımı ile yaratıcılık işlevi somutlaşır. Bireyin zihinsel, psikolojik, kültürel, sosyal vb. bütün birikimini yansıtan bu boyut söylemi oluşturur. Saussure'ün ifadesi ile dilin gösteren ve gösterilenden oluşan bir göstergeler topluluğu olduğu düşünülürse seçilen gösterenlerin birleştirilmesi (sentez) ile üretilen metnin bağlamla ilişkisi söylem olarak adlandırılabilir.

Toplumsal dil içinde özgün bir söylem oluşturabilen sanatçılar dile yeni değerler katmanın yanı sıra toplumsal yaşamı yönlendiren düşüngülerin (ideolojilerin) oluşmasına da katkı sunarlar. Ahmet Hamdi Tanpınar da bu bağlamda değerlendirilebilecek sözceleme öznelerinden biridir. Onun zaman içerikli şiirlerinin estetik söylem niteliği yanında felsefi bir zaman söylemi olup olmadığı bu çalışmanın problemi olarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında da Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "şiirsel söylem" niteliğinde olan "Bursa'da Zaman" şiirinin çözümlenmesi ve bu örnekten hareketle Tanpınar'ın zamanı algılama ve kavramlaştırma biçimini, bir başka ifade ile zaman söyleminin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma temelde eleştirel söylem çözümleme yöntemi ile gerçekleştirilecektir. Ancak çözümlenecek metnin estetik niteliğinin ve felsefi içeriğinin gerektirdiği dil bilimsel söylem çözümleme yöntemleri de kullanılacak; bu bağlamda metin dil bilim, işlevsel dil bilimden ve/veya gösterge bilim çözümlemesine de başvurulacaktır.

Çalışmanın sonucunda "Bursa'da Zaman" şiirinden hareketle Tanpınar'ın şiirlerinde zaman kavramına yüklenen söylemsel anlam ya da değer ortaya konacak; bu değerin bir zaman düşüngüsü (ideolojisi) oluşturup oluşturmadığı tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Söylem, eleştirel söylem çözümlemesi, Tanpınar'ın zaman söylemi

Abstarct

While some philosophers and linguists suggest that meaning is constructed by society and that language is a tool reflecting such constructed meanings there are philosophers of language who emphasize the function of language as a constructor of meanings rather than reflectors of constructed meanings. This approach draws attention to the aspects of individual production and use alongside the social character of language. Particularly in philosophical and poetic discourse, the

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, mborekci@atani.edu.tr

individual use of language and its creativity function takes a concrete form. Such aspect, which reflects the mental, psychological, cultural, and social experiences of the individual, constitutes the discourse (Chomsky, 2009: 50) If we consider that, in Saussure's words, language is a set of signs composed of the signifier and the signified, the relationship of the text, which is produced by the combination (synthesis) of selected of signifiers, with the context may be called as the discourse.

Artists who are able to develop a genuine discourse in social language not only add new values to the language but also contribute to the creation of reflections (ideologies) that govern social life. Ahmet Hamdi Tanpınar is also one of those subjects of enunciation that may be considered within such context. The problem of this study is to understand whether his poems on time have any philosophical time discourse alongside an aesthetical discourse. As a result of the study, the discursive meaning or value attributed to the concept of time in Tanpınar's poems will be revealed based on the poem "Time in Bursa". The study will be basically conducted in critical discourse analysis method. However, linguistic discourse analysis methods required by the aesthetic qualities and philosophical content of the text subject to analysis will also be employed and, in this respect, text linguistics, functional linguistics and/or semiotic analysis will also be referred to. And finally, the discursive meaning or value attributed to the concept of time in Tanpınar's poetry will be revealed and it will be discussed whether such value constitutes a reflection (ideology) on time.

Keywords: Discourse, critical discourse analysis, time discourse in Tanpınar

Giriş

Bir varlık olarak insan, doğası gereği zamana tâbidir. Bu nedenle toplumlar mitoloji dönemlerinde zaman tasarımları yapmaya başlamışlar, nesnel gerçeklikle ilişkilerini zaman ekseninde oluşturmuşlar; evren tasarımlarını, dünya bilgilerini 'kozmogoni' tasarımlarına uygun olarak kurgulamışlardır. Zamanın erken dönemlerde bir varoluş sorunu olarak değerlendirilmesi felsefenin de temel alanlarından biri olarak görülmesine ve üzerinde düşünülmesine neden olmuştur. Felsefenin zaman kavramı ile ilgili olarak oluşturduğu bilgiler/düşünceler nesnel dünya hakkında bilimsel bilgi üreten pozitif bilimlerin de araştırma alanına girmiş; fizik, zamanı bilimsel bir nesne olarak incelemeye başlamıştır. Bütün bu bilme/anlama/kavrama arayışlarının ve yöntemlerinin dışında zaman kavramı günlük yaşamı ve insan psikolojisini etkileyen denetlenemez bir gerçek olarak kültürlerin ve sanatın başat konularından biri olmuş; zaman bilgisinin yanı sıra zaman bilinci ve zaman duygusu söyleme dönüştürülmüştür.

Geleneksel dil felsefesinde anlamın toplum tarafından kurgulandığı, dilin de kurgulanan bu anlamları yansıtan bir araç olduğu düşüncesi yaygındır.[1] Dil bilimde ve çağdaş dil felsefesinde ise dilin kurgulanmış anlamları yansıtmaktan çok kurgulanacak değerleri oluşturma işlevini vurgulayan çalışmaların yaygınlaştığı görülmektedir. Bu yaklaşım dilin toplumsal bir iletişim, bir aktarma aracı olma işlevinden çok bireysel üretim ve kullanım boyutunu vurgulayarak yaratıcılık niteliğini önceler. Felsefi ve şiirsel söylemlerde dilin bireysel kullanımı ile yaratıcılık işlevi somutlaşır. Bireyin zihinsel, psikolojik, kültürel, sosyal vb. bütün birikimini yansıtan bu boyut söylemi oluşturur[2]. Saussure'ün ifadesi ile dilin gösteren ve gösterilenden oluşan bir göstergeler topluluğu olduğu düşünülürse seçilen gösterenlerin birleştirilmesi (sentez) ile üretilen metnin bağlamla ilişkisi söylem

[1] S. Nalan Büyükkantarcıoğlu, *Toplumsal Geçeklik ve Dil*, İstanbul: Multilingual Yay., 2006.
[2] Noam Chomsky, *Bilgi Sorunları ve Dil*, çev. Veysel Kılıç, İstanbul: BGST Yayınları, 2009, s.50.

olarak adlandırılabilir. Son zamanlarda çok farklı anlamlarda kullanılan[3] ve artık günlük dile de girmiş olan 'söylem' sözcüğü bu çalışmada en genel anlamını yansıtan en özet biçimiyle "dil ile dil dışı bağlamın etkileşimi" olarak değerlendirilmiştir.

Sözceleme öznesinin amacına ve anlatma biçimine göre pek çok söylem türünden söz edilebilir. Söylem kuramcıları farklı yaklaşımlarla sınıflandırmalar yapmış, farklı söylem türleri belirlemişlerdir. Bu yaklaşımlardan biri de "iletişimsel ya da işlevsel tipleştirme"dir.[4] Bildirişim kuramı bağlamında Roman Jakobson, dilsel iletişimin altı ögesinden birinin odak olarak belirlendiği altı söylem türünden söz eder. Bunlardan biri de "bildiri"nin odak olduğu "şiirsel, sanat, yan anlamsal, söz bilimsel, estetik" söylem türüdür.

Toplumsal dil içinde özgün bir söylem oluşturabilen sanatçılar dile yeni değerler katmanın yanı sıra toplumsal yaşamı yönlendiren düşüngülerin (ideolojilerin) oluşmasına da katkı sunarlar. Dilin bir evren tasarımı olduğu düşünülürse toplumsal evrenin -dolayısıyla toplumsal kimliğin- oluşturulmasında edebiyatın ve edebiyatçıların önemi yadsınamaz. Ahmet Hamdi Tanpınar da bu bağlamda değerlendirilebilecek sözceleme öznelerinden biridir. Tanpınar bir zaman şairi olarak bilinir. Ancak onun şiirleri derin bir zaman bilincinin yansımasıdır. "Aklın düşünce üretiminin önemli unsurlarından birinin de zaman olması bu kavramın etki alanını gösterir.[5] Zaman bilinci bireysel ve toplumsal var oluşun ön koşuludur. Tanpınar, birey ve toplum olarak 'kendi zamanı'nı kurgulayarak Türk evren tasavvuruna da önemli katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şiirleri, "Bursa'da Zaman" şiiri örneğinden hareketle estetik söylem niteliği yanında felsefi bir zaman söylemi açısından değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın zamanı algılama ve kavramlaştırma biçiminin, bir başka ifade ile zaman söyleminin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada temelde eleştirel söylem çözümleme yöntemi ile gerçekleştirilecektir. Ancak çözümlenecek metnin estetik niteliğinin ve felsefi içeriğinin gerektirdiği dil bilimsel söylem çözümleme yöntemleri de kullanılacak; bu bağlamda metin dil bilim, işlevsel dil bilimden ve/veya gösterge bilim çözümlemesine de başvurulacaktır.

Zaman Kavramı

Akarsu, zamanı "felsefe kavramı olarak" şöyle açıklamaktadır: "Oluş, gelip geçiş, değişme ve süreklilik biçimi; dönüşü olmayan bir doğrultuda birbiri ardından gitme, zaman, sürüp giden doğru bir çizgi olarak düşünülebilir; geriye doğru sonsuza değin uzanır (geçmiş), aynı zamanda ileriye doğru olup gider (gelecek). Zamanı ikiye ayırdığımız anda karşımıza nesnel (objektif zaman): Ölçülebilen zaman, ama kendi içinde değil, cisimlerin devinimiyle ölçülebilir. Uzaydaki devinimlerin sıralanması, zamanın da kesimlerine bölünmesini sağlar. Modern fizik nesnel zamanın olmadığını ileri sürer. Bununla birlikte öznel zaman: Zaman bilincine dayanır, yaşantılara bağlıdır; nesnel olarak ölçülemez, duruma göre, yaşanılan zaman kısa ya da uzun görülebilir."[6] Bu genel tanım bile zamanın "öznelliği" ve "yaşantılara bağlı oluşu" yorumu ile zaman kavramının kültürel ve sanatsal bir yaratma olduğunu vurgulamaktadır. Bu nitelik zamanı beyin-zihin-bilinç üçgeninde kurgulanan ve kavramlaştırılarak somutlaştırılan bir olguya dönüştürür. Bu da toplumların -dolayısıyla dillerin- ve

[3] Ahmet Kocaman. *Söylem Üzerine*, Ankara: Hitit Yayınları, 1996.
[4] Doğan Günay, *Söylem çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2013, s.187.
[5] Ayhan Bıçakçı, *Evren Tasavvuru Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, s.209.
[6] Bedia Akarsu, Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları, 1975, s.191.

bireylerin bir zaman söylemi oluşturma zorunluluğunu ortaya koyar.

Zaman nedir? Bu sorunun en çok bilinen ve en çok düşünür tarafından kabul edilen yanıtını Augustine vermiş: "Hiç *kimse benden bunu sormasa biliyorum; ama soran kişiye açıklamak istesem, bilmiyorum*."[7] Günümüzde en çok doğal bilimlerle özellikle de fizikle algılanan zaman değişik bakış açılarıyla incelenmiş, farklı nitelikleriyle değerlendirilmiş; fiziksel zaman, matematiksel zaman, biyolojik zaman, kültürel zaman, sosyolojik zaman, yazınsal zaman, kipsel zaman gibi farklı zaman tanımlamaları yapılmıştır.

Bu bakış açıları, zaman tanımını da farklı kılmaktadır. Aristotoles'e göre "önce ve sonra arasında süreklilik gösteren zaman, hareketin sayısıdır." Belirli zaman ve hareketin başlangıcı sonucunun olmadığını söyleyen düşünüre göre zaman ezelî ve ebedîdir.[8] Farabi ise hiçbir şeyin kendi kendine hareket edemeyeceğini düşünerek sonsuz hareketin mümkün olmadığını belirtir. Ona göre "Kendisi hareket etmeyen hareket ettiricinin bir olması, uzanımlı ve cisim olmaması, bölünmemesi ve kendisinde hiçbir şekilde çokluk bulunmaması gerekir." Döngüsel hareketin dışında hiçbir hareketi bitişik olarak kabul etmeyen Farabi'ye göre "devrî harekete bağlı olan zaman da ezelî olacaktır." Zamanı doğa bilimciler gibi hareketle bir arada düşünen ve hareketi takip eden bir kavram olarak nitelendiren İbn-i Sina'ya göre zaman dairevî (dönüşlü) hareketin mesafe yönünden değil, öncelik ve sonralık yönünden miktarıdır. Gazali ise zamanı öncelik ve sonralık bakımından adlandırılmış hareketin ölçüsü olarak kabul eder.[9] Zamanın 'ne'liği ve 'nasıl'lığı konusunda düşünen bir başka bilgin/düşünür de İbn-i Rüşd'dür. O, hareketle zaman arasındaki ilişkiyi sadece ontolojik anlamda değerlendirmemiş, aynı zamanda bilinçle ilgili psikolojik bir ilişki olarak da nitelendirmiş ve bilince bağlı sübjektif (öznel) bir değer olarak kabul etmiştir.[10]

Galileo ve Newton'un temsil ettiği klasik fizik geleneğine göre "mekân her yana doğru sonsuz bir uzanım gösterir, üç boyutludur. Zaman ise sürekli akan bir ebedî nehirdir." Bu anlayış, zamanı mekânın içinde ve ondan bağımsız nesnel bir varlık olarak kabul eder. Kantçı gelenekte zaman "bir tür doğuştan gelen deneyimden başka bir şey değildir."[11] Yani insan doğasının değişmez bir parçasıdır.

"Modern fizik ekolü ise biri, mekân ve zamanın varlıksız olamayacağını diğeri mekân ve zamanın ayrı değil, birlikte olduğunu ileri süren iki radikal tavır sergiler."[12] Martin Heidegger de zamanı var olmanın bir aracı olarak algılamıştır: Var olma, insan yaşamı olarak kesin ve yine de belirsiz geçmişin olanağının varlığının ilk dolaysız varlığıdır. Bu geçmiş kendisine koştuğum şey olarak benim ona doğru koşumda bir şey keşfettirir. O benim geçmişimdir. Bu geçmiş olarak o, benim var olmamı artık olmayan olarak buldurur. ... Benimki olarak kendisine koşabildiğim bu geçmiş, bir 'ne' değil, salt benim var olmamın bir 'nasıl'ıdır.[13]

Bütün bu farklı tanımlar dolayısıyla farklı yaklaşımlar, zamanla ilgili iki farklı niteliği yansıtır:

Birinci anlayış zamanı nesnel (objektif) bir varlık; ikincisi ise öznel (sübjektif) bir olgu olarak kabul eder. Birincisinde zaman doğal fiziksel dünyanın nesnel bir öğesidir. Ontolojik bakımdan diğer

[7] Aristoteles v.dğr. *Zaman Kavramı*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi, 1996, s.47.
[8] Gülnihal Küken, "Doğu Ortaçağında Zaman Kavramı", *Cogito, Zaman 12'ye 1 Var*, sy, 11, Yıl: 1997, s.182.
[9] Küken, "Doğu Ortaçağında Zaman Kavramı" s.184.
[10] Küken, "Doğu Ortaçağında Zaman Kavramı", s.186-187.
[11] Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yay. 2000, s.17.
[12] Küken, "Doğu Ortaçağında Zaman Kavramı", s.189.
[13] Aristoteles v.dğr. *Zaman Kavramı*, çev. Saffet Babür, s.81.

nesnelerden farklı değildir, sadece algılanamaz olma özelliği ile onlardan ayrılır. İkincisinde ise zaman olayları birlikte görme biçimi, bir beraber görme tarzıdır.[14] Zamanı bütün bu bilgilerin ışığında fakat bu yaklaşımların dışında yorumlayan Elias, zaman kavramını ve onun bilim ve felsefedeki konumunu yeniden sorgular: "Zaman bir doğa nesnesi midir? Doğa olaylarının bir parçası mıdır? Yoksa bir kültür nesnesi midir? Yoksa, zaman sözcüğünün dil bilgisel tanımda bir isim olması, onun bir nesne olduğu yanılsamasını mı yaratmaktadır? Saatlerin zamanı gösterdiklerini söylediğimizde, aslında onlar neyi göstermektedir?"[15]

Bu soruların yanıtları kuşkusuz kişiden kişiye, toplumdan topluma değişecektir. Ancak Elias, kendi çözümünü 'sosyal zaman' kavramında bulmuştur. Disiplinler arası bir anlayışla zamanı konumlandırmış, onun fiziksel niteliğini göz ardı etmeden sosyal niteliğini vurgulamıştır: "Zamanı anlayabilmek için 'doğa' ve 'insan' gibi iki ayrı yerden değil de 'doğanın içindeki insan' noktasından daha doğrusu böyle bir insan anlayışından hareket etmemiz şarttır."[16] Ona göre zaman ifadesi, sürekli hareket halindeki iki ya da daha fazla olay içindeki dilimlerin başlangıç ve bitiş durumlarını ya da bu durumlar arasındaki süreleri birbirleriyle ilişkilendirme anlamına gelir. Bu ilişki iletişimsel özellik taşıyan sosyal bir simge olan "zaman" kavramında ifadesini bulur. Bu kavram belli bir toplumun çerçevesi içinde yaşanabilen, yaşantımızda yer alan, ama duyularla algılanamayan bir imgeyi, yani insanların belleğinde yer alan bir imgeyi ses dediğimiz algılanabilir bir kalıp halinde insandan insana taşıyabilir.

Bu yaklaşım, zamanın dilsel boyutuna dikkat çeker. Dil, düşünceyi somutlaştıran bir sistem olarak toplumların kavramları/nesneleri algılama ve adlandırma biçimlerini yansıtır. Böylece toplumun düşünce dünyası dil ile kültüre dönüşür. Bu nedenle bir kavramı karşılayan gösteren dizisi o kültürün kavramı nasıl algıladığını göstermesi bakımından önemlidir. Öyleyse Türklerin zaman kavramını algılama biçimi ya da zaman anlayışını zamanla ilgili gösterenler yardımıyla açıklanabilir.

Türkçede Zaman

Zaman göstergesi, *Türkçe Sözlük*'te "1. Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit; 2. Bu sürenin belirli bir parçası, vakit; 3. Belirlenmiş olan an; 4. Çağ, mevsim; 5. Bir işe ayrılmış ve bir iş için ayrılmış saatler; 6. Dönem, devir; 7. Bir süre ile ilgili durum ve şartlar; 8. (astr.) Güneş ve yıldızların öğlene göre açısal uzaklığına karşılık bir ölçü; 9. (dbl.) Fiillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı; 10. (jeol.) Yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri"[17] biçiminde tanımlanmıştır.

Bu tanımın fiziksel, sosyolojik, biyolojik, felsefî, edebî gibi terimsel zaman kavramından çok günlük dilin zaman kavramını açıkladığı söylenebilir. Bu nedenle Türklerin zaman anlayışını belirlemek amacıyla doğrudan doğruya zaman kavramını işaretleyen göstergelere başvurmak gerekmektedir.

Türk dilinin önemli kaynakları bu amaçla tarandığında Türkçenin zaman söylemini oluşturan, bir başka ifade ile Türklerin zaman anlayışını veya zaman kültürünü yansıtan pek çok göstergenin kullanıldığı görülmektedir. Bu göstergeler farklı sözcük türleriyle zaman kavramını kültürel bağlama

[14] Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, s.16.
[15] Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, s.23.
[16] Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, s.19.
[17] TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 2005, s.2220.

dayalı olarak biçimlendirmiştir. Bu göstergeler incelendiğinde Türklerde zaman kavramını belirleyen en önemli öğenin Güneş ve ona bağlı doğa olayları olduğu değerlendirilmektedir. Güneşin doğması ve batması, günün zaman dilimleriyle birlikte yönleri de belirlemiştir. Gündüz, güneyin; gece de kuzeyin simgesidir. Bunlar, birbirlerini takip etmektedir. Ayrıca on iki burcun hayvanlarla temsil edilmiş olması Türklerde soyut bir kavram olan zamanın somutlaştırılarak daha kolay algılanmasını sağlama yaklaşımı olarak değerlendirilebilir.[18]

Bu yaklaşım fiziksel, biyolojik zamanın evrensel niteliğinin toplumsal, tarihsel, belleksel, kültürel vb. zaman biçimlerinde yeniden oluşturulmasını sağlamış ve bir zaman bilincinin oluşmasına yol açmıştır. Zaman bilinci Türkçenin ilk yazılı belgelerinde "öd teñri yaşar kişi oglı kop ölgeli törümiş" (Zamanı tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmıştır) (KTK10) cümlesi ile söyleme dönüştürülmüş; insan oğlunun ölümlülüğü değişmeyen bir 'hakikat' olarak ifade edilmiştir. Zaman anlamlı 'ödlek' sözcüğüne toplumsal söylemde 'kader, mukadderat' değerinin yüklenmiş olması da zamanın Tanrı ile ilişkilendirildiğini gösterir.[19] (Börekçi; 2009) Bu nedenle zaman kavramı evren tasarımının en önemli bölümünü oluşturur. Yani 'ölüm' değişmezliğine karşı bireysel ve toplumsal var oluşun en önemli dayanağıdır zaman bilinci.

Bu bilinç de doğal olarak toplumdan topluma, kişiden kişiye değişen bir zaman söylemi olarak estetik boyuta taşınmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Söylemi

Dil bir göstergeler topluluğudur ancak söz toplumsal anlamı olan bu göstergelere bireysel değer yüklenmesiyle ortaya çıkar ve farklı bireşimler farklı söylemleri oluşturur. Dil kimlik, söz ise kişiliktir. Kimlik içinde bir kişilik yaratabilmek sözlüksel biçimbirimleri özgün söyleme dönüştürmekle mümkün olabilir. Tanpınar kendi bir sözceleme öznesi olarak nesnel gerçekliği kendi bilgi ve gözlemleriyle anlamlandırarak kendi söylemini yaratmıştır. Onun bireysel ve toplumsal var oluş sorunu olarak değerlendirdiği ve evren tasavvuru içinde anlamlandırmaya çalıştığı en önemli kavram da zamandır. Zaman kavramını bir estetik öğe olarak kullanan bir başka deyişle zamanın şiirini yazan Tanpınar da *"Ne içindeyim zamanın / Ne de büsbütün dışında / Yekpare geniş bir anın / Parçalanmaz akışında ..."* ifadesiyle kozmosla insanın bütünlüğünü anlatmıyor mu? O uzamın içindedir ama uzam, içselleştirdiği ölçüde vardır onun için. Ve onun zamanı, kendine özgü bir biçimde algıladığı fiziksel gerçekliğe ait nesnelerin birbirleriyle ve kendisiyle ilişkisinden ibaret değil midir?

Özgür Taburoğlu, Tanpınar'ın Bergson'un zaman nazariyesinden ilham aldığını açıkça dile getirdiğini belirterek zamanın onun için kesintisiz bir süre olduğunu ifade eder ve bu düşüncesini *19. Asır Türk Edebiyatı* adlı eserinden alıntıladığı ifadelerle gerekçelendirir.[20] "Şuur hallerinin niceliksel değil niteliksel olduğunu ve bunların ölçülemeyeceğini ortaya koyan Bergson hakiki zamanı, her an farklı oluşlarla beliren sürekli değişme, durmayan bir oluş kabul eder."[21] Bu yaklaşım Tanpınar'ın şiirsel söyleminde Raks'a dönüşür:

Her lâhza başka şey ve hep kendisi, / Yaralı bir ceylan gibi bakarak,
Ânın ve hareketin mucizesi / Uçuyor, duruyor, bekliyor... çıplak.

[18] Muhsine Börekçi, "Türkçede Zaman Kavramı ve Su Göstergesi", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu 25-27 Nisan 2007, Bildiriler I.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay. Mega Ofset Matbaacılık, 2009, s.215-226.
[19] Muhsine Börekçi, "Türkçede Zaman Kavramı ve Su Göstergesi".
[20] Özgür Taburoğlu, *Tanpınar Sözlüğü Şahsi Bir Masalın Simgeleri*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019, s.308
[21] Milay Köktürk, *Zaman Üzerine Felseiî Soruşturma,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s.119.

Ve ümitsiz avı bir sonsuzluğun; / Bekliyor ruhunun eşiklerinde
Tılsımlı kadehi her susuzluğun / Bir gül fırtınası gibi derinde.[22]

Bergson'un zaman anlayışını "bugünün ışığında maziyi görmek keyfiyeti" olarak özetleyen ve öznelleştiren Tanpınar, 'mazi'yi de eski ve yeni arasında bir bağ olarak açıklar.[23] Bursa'da zamanın "su sesi" ve "kanat şakırtısından" "billur bir avize"ye dönüştüğünü ifade eden düşünür/şair şadırvandan sürekli akan suyun sesinde zamanın sessizliğini dinleyerek beş duyu ile algılanan bir epistemolojik zaman kavramı yaratmakla kalmamış, su sesi ve kanat şakırtılarıyla musikiyi çağrıştırarak maziyi 'şimdi'ye taşımıştır. Çünkü "onun için süreklilik mazinin sanat eserleriyle hale taşınması demektir."[24]

Türk kültürünün 'su' göstergesine yüklediği zaman bilgisini kullanan bir sözceleme öznesi olarak Yeşil Türbe'yi "ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini hakkıyla yapan Faninin alnına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım"[25] diye konuşturur. Bu söylemle 'su' göstergesini ses ve kanat şakırtısıyla birleştiren şair 'vazifesini hakkıyla yapan fani'nin sonsuz var oluşunu 'billur bir avize' aydınlığında sezmiştir. Bu diyalektik yaklaşım, yaşamın sonluluğuna karşın sonsuzluk arayışını varlık-mekân ilişkisinde somutlaştırır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde insanın yönetmeye ve hâkim olmaya çalıştığı bir zaman tasarımı ironik olarak kurgulanırken 'ayarlanan' zamanın sanal/yapay ve 'tarihî' derinlikten yoksun olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca zamanın 'an'lardan ve doğal olarak oluşan bir 'bütün' olduğu; bu "parçalanamaz" bütünün güneşin 'doğma' ve 'batma' oluşları arasında gerçekleştiği, bu nedenle Doğu-Batı çatışmasının veya tercihinin kaçınılmaz bir kayıp olacağı ifade edilmiştir. Maziye dönüştürülememiş bir 'eski' ile maziden kopmuş bir 'yeni'nin 'şimdi'nin parçalanmaz akışını nasıl bozduğu ve bu zaman bilinçsizliğinin kaçınılmaz sunucu dikkatlere sunulmuştur. Parçalanmış bir zaman, parçalanmış bir kültür, parçalanmış zihinler ve nihayet parçalanmış ve zamana yenik düşmüş insanlar demektir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nü farklı biçimde okuyan Aydın, roman kişilerinin farklı simgesel değerleri temsil ettiklerini belirtir ve insan-şeytan, nebevî akıl ile insanî akıl, doğulu insan-batılı insan[26] karşıtlığını vurgular. Bu kişilerin 'şimdi'de buluşamamaları ve bir zaman bilinci oluşturamamaları, onları birer 'zaman kırıntısı'na dönüştürmüştür.

İnci Enginün, Tanpınar'ın şiirinde kaybedilmiş ile kaybolanın aranmasının, hayalle gerçeğin hep çatışma halinde olmasının önemli bir yer tuttuğunu belirterek şu değerlendirmeyi yapar: "İnsanoğlunun binbir zahmetle ördüğü hayatlar geçip gittikten sonra, sonsuzda yer alırlar ve kendilerini 'zaman kırıntıları' diye nitelerler."[27] Tanpınar'ı "trajik bir şair" olarak niteleyen Balcı da Zaman Kırıntıları şiirini "insanın zaman karşısındaki trajik durumu"[28] olarak yorumlar. Bu yorumlar pek çok gerekçe ile desteklenebilir. Ancak -başka bir çalışmanın konusu olsa da- şiir 'biz', 'ben' ve 'sen' zamirleriyle temsil edilen söylemsel kimlikler karşıtlığında okunursa insanın zamana yenilişini

[22] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, İstanbul: Yapı Kredi Yay,. 2002, s.88.
[23] Özgür Taburoğlu, *Tanpınar Sözlüğü Şahsi Bir Masalın Simgeleri*, Ankara: Doğu Batı Yay., 2019, s.309.
[24] Nesrin Feyzioğlu, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Estetik Bir Biçim Ögesi Olarak Musıkî,* Erzurum: Eser Yayıncılık, 2007, s.31
[25] Ahmet HamdiTanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000, s.122.
[26] Nurullah Aydın, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanda Kişi Dokusu", *Dünya Edebiyatı Araştırmaları* içinde. Ed. Doç. Dr. Oğuzhan Sevim ve Doç. Dr. Yusuf Söylemez, Ankara: Nobel Yay., 2019.
[27] İnci Enginün, "Son Durak: Zaman kırıntıları", *Ahmet Hamdi Tanpınar* içinde. Ed. Abdullah Uçman ve Handan İnci, Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2010, s.121.
[28] Yunus Balcı, *Tanpınar: Trajik Bir Şair ve Şiiri,* Ankara: Kesit Yay., 2016, s.55.

sözceleyen bir trajik sondan daha çok çok zamanına yabancılaşan insanın eleştirisini yaparak sonsuz var oluşu sağlayacak bir zaman bilincinin tasarımı olarak da değerlendirilebilir. 'Zaman Kırıntıları' bağdaştırması ideal zamanın yani sürenin bütüncül niteliğine rağmen parçalanmış zamanın kırıntısına dönüşen ve söylemsel kimlik olan 'biz' ile temsil edilen insanın eleştirisi olarak da değerlendirilebilir.

Bursa'da Zaman Göstergeleri

Zamanın keşfinde dilin önemli bir yeri olduğunu belirten Bıçakçı, nesneler dünyasının adlandırılmasını kültürel dünya kurgusunun ilk aşaması olarak görür.[29] Tanpınar'ın zaman söylemini oluşturan söz varlığı, Türkçenin neden-sonuç ilişkisini önceleyen ve somuttan soyuta yönelen düşünme biçiminin sonucu olan bireşimsel yapısının ve onun zaman anlayışının yansıması niteliğindedir. Korkut, bu özelliği "Tanpınar'ın çoğu zaman eğretilemelerle dile getirdiği "zaman" kavramı, öte yandan kimi kez /canlı/, kimi kez /insan/, kimi kez /sıvı/ ve çoğu kez de /somutlaşmış/ bir zamandır."[30] saptamasıyla vurgulamıştır. Şiirsel söylem olarak biçimlendirdiği zaman felsefesi, pek çok şiirin zihinsel arka planını oluşturmuş; zamanı beş duyuyla algılanan somut bir nesneye dönüşmüştür.

"Bursa'da Zaman" şiirinde kullanılan bütün göstergeler zaman kavramı bağlamında değerlendirilmelidir. Söylemin söz varlığını oluşturan ad, sıfat, zarf, fiil gibi sözcük türleri ya doğrudan ya da bağdaştırmalarla öznel bir zaman kavramı işaretlemiştir. Sözlüksel bağlamda zaman göstergesi olarak değerlendirilebilecek göstergeler sıralandığında Bursa'nın coğrafî ve mimarî yapısıyla biçimlenmiş bir tarihsel zamanın kurgulandığı görülür. Zaman Bursa'nın doğasından ve tarihî dokusundan okunur. Bursa zamanı, göğün maviliği ile simgelenen Tanrısal zamansızlık veya sonsuzluk ile ovanın yeşilinde sezilen insanî mevsimsellik karşıtlığında kurgulanmış; "Osmanlı tarihinin dibacesi"[31] hükmünün onayıyla değerlendirilmiştir.

Anlamlandırma süreci adlandırmakla başlar. Hatta bazı kavramlar sadece dilin dünyasında vardır. Bu nedenle "zamanın keşfinde dilin önemli bir yeri olduğu açıktır. ... Sürekli değişen ve kendini tekrarlayan unsurların anlamlandırılması ve adlandırılması zihne ve zamana ilişkin ilk olgular olarak görülebilir."[32] Tanpınar'ın kullandığı zaman göstergeleri 'dil'e aittir. Yani Türkçenin sözlüğünde yer alan sözcüklerdir. Ancak Tanpınar dilin yaratıcılık niteliğini ve işlevini kullanarak sıra dışı bağdaştırmalar yapmış ve göstergelere farklı değerler yükleyerek özgün bir söylem üretmiştir. "Bursa'da Zaman" şiirindeki zaman göstergeleri değerlendirildiğinde söylemden söze bir zihin haritasının oluşturulduğu görülür.

Sözcede kullanılan adlar Türkçede zaman kavramını işaretleyen dilsel göstergelerdir: Su, zaman, yaş, gün, an, saat, mevsim, devam, ömür, gece, şafak, dün, akşam, ölüm, ebediyet, gibi zaman kavram alanını oluşturan göstergeler billur bir avize, Yeşil Türbe, Muradiye gibi tarihsel gönderimle kullanılan özel adlar vasıtasıyla sözceleme öznesinin zaman kurgusunu oluşturur. Türk kültürünün ve Türkçenin zaman göstergeleri Tanpınar'ın yaptığı sıra dışı bağdaştırmalar ve yüklediği söz değerleriyle öznel bir zamanı işaretlemiştir. Zamanın "ne içinde ne dışında" olana şair, "yekpare,

[29] Ayhan Bıçakçı, *Evren Tasavvuru Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*, İstanbul: Dergah Yay., 2014, s.211.

[30] Ece Korkut, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şiir Dili ve Evreni", *Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters,* Cilt/Volume 26 Sayı/Number 1, Haziran/June 2009, s.121 -134.

[31] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.120.

[32] Ayhan Bıçakçı, *Evren Tasavvuru Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak,* s.211.

geniş bir anın parçalanmaz akışı" olarak zamanın tabiattaki izini ya da tarihin coğrafyadaki imzasını betimlemiştir.

Sıfatlar söylemsel değer taşıyan ve sözceleme öznesinin nesneye / kavrama yüklediği değeri ifade eden göstergelerdir ve değer biçme işlevleri vardır. Metinde cami avlusu eski, duvar Orhan zamanından kalma, çınar onunla (duvarla) bir yaşta ve ihtiyar olma niteliği ile tarihsel zamana gönderimde bulunur. 'Her' sıfatı gecenin ve şafağın tekrar eden döngüsü ile 'sonsuz devam'ı vurgular. 'son' sıfatı uykunun niteliği olarak başka bir zamanın eşiğini ifade eder.

Metinde kullanılan 'hâlâ' zarfı 'geçmiş' ile 'şimdi' arasındaki ilişkiyi ifade eden bağlayıcı öge olarak kullanılmıştır. 'En' zarfı ise 'ilahî' sıfatını derecelendirmiştir. "En ilahi mimari" bağdaştırmasıyla Bursa'nın doğasını işaretleyen Tanpınar, Sani-i Ekber olan Allah tarafından yaratılan Bursa'nın onu anlamlandıran bütün eserlerden daha güzel olduğunu sezdirmiştir.

Metinde kullanılan fiil deyimlerinin hepsi geçişlidir ve somut bir nesne ile bağdaştırılarak farklı değerler yüklenmiştir. Sözlüksel olarak zaman kavramı ile doğrudan ilgili bir eylemin kullanılmadığı dikkate değer bir seçimdir. Zaman genellikle gel-, geç-, dol-, bit- gibi oluş filleriyle ve olan özne konumunda kullanılır. Dil bilgisel özne olarak seçilen duvar ve çınar cansız varlıklar oldukları halde geçişli bir kılış fiili ile bağdaştırılmıştır:

Orhan zamanından kalma bir duvar ve onunla bir yaşta ihtiyar çına dört yana sakin bir günü ***eliyor****.*

Her anlamın bir biçimle iletildiği ve her biçimin bir anlam ilettiği düşünülürse bu bağdaştırmanın sıradan bir seçim olmadığı; Tanpınar söyleminde nesnelerin ve mekanların geçmişteki hikayeleriyle canlandırıldığının biçime de yansıdığı sonucuna ulaşılır.

Dil Bilgisel Zamanı Gösteren Biçimbirimler

Her sözceleme öznesi 'şimdi'de konuşur. Dil bilgisel zaman kavramı konuşan öznenin geçmişi veya geleceği şimdiki zamanda söze dönüştürme biçimlerini düzenler. Émile Benvénist'e göre "insan zamanının şimdisi dilin bir özelliğidir. Her olay dilsel şimdiki zamanla ilişkisine göre söylemin zamanı içindeki doğru yerini almış görünür."[33]

"Bursa'da Zaman" şiirinde en çok 'şimdi'yi işaretleyen /–(I)yOr/ biçimbirimi kullanılmıştır. *Eliyor, gülüyor, yaşıyor, çınlıyor* sözceleri Tanpınar'ın an içindeki sezgilerini dile aktararak özne-nesne-mekân ilişkisini betimlemiştir. Ek-fiilin (İ-) eksiltildiği *bir zafer müjdesi+ø-ø+ø, sanki tek bir anda+ø-ø+ø gibi* yüklemlerde sıfır biçimbirime dönüşen ekler de sözceleme öznesinin nesneler hakkındaki yorumunu/algısını 'şimdi'de söze aktarmıştır.

Geniş zamanı işaretleyen /-Ir/ ekinin kullanıldığı *uyanır, güler, olur* eylemlerinde ise süreklilik, döngü ve 'sonsuz devam' zaman tümleyeni olarak seçilen 'gece' göstergesine 'her' sıfatının eklenmesiyle vurgulanmıştır.

Görülen Geçmiş Zamanı işaretleyen /-DI/ ekinin kullanıldığı *gezdik, duyduk, aydınlanmış buldum* örneklerinde konuşan özne kendi algılama aşamalarını sıralamıştır. Görme, işitme duyularıyla dışındaki geçmiş zamanı Yeşil Türbe'deki çiniler vasıtasıyla algılayan 'ben' aydınlanır ve geçmişle bütünleşerek 'biz' olur.

[33] Jean Chesneaux, *Zamanı Yaşamak*, Çev. A. Münir Cerit, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2000, s.152-153

Geniş zamanın hikayesi olarak biçimlendirilmiş olan '*isterdim*' fiilinde Tanpınar geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan geniş zamanın hikayesini oluşturmuş; "*bu eski yerde son uykumuzu seninle baş başa uyumak isterdim"* ifadesiyle zamanla sınırlı olan bir dünyada zamanla sınırlı bir hayata tarihsel olanın zamansızlığını katarak tılsımlı ebediyeti keşfeder. Kendi hayalini büyük cetlerin rüyalarıyla birleştiren sözceleme öznesi, dua kipinde biçimlendirdiği '*kaplasın'* fiiliyle bu bütünleşme bilincinin ya da hayalinin, bu aydınlanma durumunun sürekli olmasını ister: "zamanın her durumda kadere ve ebediyete yenik düştüğünü"[34] kabul eden müslüman şark düşüncesine rağmen sonsuzluğu keşfeder.

Şiirsel Söylem Olarak "Bursa'da Zaman"

Söylem, bir seçme ve birleştirme etkinliğinin sonucunda üretilir. Bu seçimler nedensiz olmadığı gibi birleştirme biçimleri yani söylem yapısı da işlevseldir. Söylem türünün bağlayıcılığına karşın dilin yaratıcılığı söylemin bir sanat eseri olarak biçimlendirilmesine olanak sağlar.

Tanpınar'ın söylem başlığı olarak seçtiği "Bursa'da Zaman" bağdaştırmasında zamanın Bursa'nın tarihi ile coğrafyasının birleştiği pencereden ve kendine özgü biçimde okunacağı bir başka ifade ile sözceleme öznesinin zihninde "izafiyet teorisi"[35] ile ilişkilendirilen "göreceli zaman" bilgisi ile biçimlenmiş ve Bursa'ya özgü olan bir zamanın betimleneceği iletilmektedir. Zaman gibi genel bir kavramın bir özel ad olan Bursa ile bağdaştırılmış olması konuşan özneyi gösteren (ben, kendim, biz zamiri, /Im , (I)mIz/ iyelik ekleri gibi) hiçbir biçimbirimin kullanılmamış olmasına rağmen "ben şimdi Bursa'yı zaman bağlamında okuyorum/anlamlandırıyorum ve şiir söylemi biçiminde ifade ediyorum" anlamını yansıtmaktadır. İlk önce 'Bursa'da Hülya Saatleri'[36] olarak belirlenmiş olan söylem başlığının değiştirilmiş olması da bir zaman tasavvuru niyetinin olduğunu göstermektedir.

Şadırvanda şakırdayan "su" bağdaştırması da Bursa zamanının estetik ve kültürel göstergesi olarak seçilmiştir. Suyun damlalardan oluşan bütünü gibi zamanın anların tekrarlanmasından oluşan sürekliliği, 'cami avlusu'nun "eski'liği, 'duvar'ın 'Orhan zamanından kalma' niteliği ve çınarın 'ihtiyarlığı'nda görme duyusuyla algılanan 'bu an'da dondurulmuştur. H_2O biçiminde formülleştirilen madde olarak "tarih dışı"[37] olan 'su' göstergesine Türkçede zamanı işaretleme işlevi yükleyen kültürel bağlam Bursa zamanını da biçimlendirmiştir. Bütün medeniyetlerin su havzalarında oluşmuş olması ve bu durumun tarihsel nedenleri bir yana, Bursa'da iz bırakan Orhan zamanının, dolayısıyla İslam mimarisinin en önemli estetik nesnesi sudur. Şekilsiz bir madde olan 'su'yu kendi tasarımı olan şadırvan veya çeşme biçimine dönüştüren estetik anlayış akıp giden zamanı bir sanat eseri le dondurmuş ve İlahî mimarî olan Bursa'nın doğal güzelliğine kendi imzasını atmış, Türk kozmogonisinde zamansızlık ve zaman arasındaki sınırı belirleme işlevi yüklediği suyun akıp giden sürekliliğinde var olmayı sağlamıştır.

Aslında cansız bir nesne olan 'duvar'ın 'ihtiyar çınar' ile 'aynı yaş'ta olması Tanpınar'ın tarihsel zaman söylemini yansıtmaktadır. Çınar'ın dört yana "sakin bir günü elemesi, duvarın taşıdığı kültürel zaman ile dört yana akın eden rüya zamanını 'bugün'de birleştirmektedir. Ancak "Bir rüyadan arta kalmanın hüznü" içindeki sözceleme öznesi, zamanın "Yüzlerce çeşmenin serinliği" ile ifade edilen kesintisizliğinde "ovanın yeşili" ve "göğün mavisi"nde sonsuzluğun sahibi olan Allah'ın yarattığı "mimarilerin en ilâhisi" olan Bursa'da tarihsel zamanın sonsuzluğunu algılamış; içinde

[34] Özgür Taburoğlu, *Tanpınar Sözlüğü Şahsi Bir Masalın Simgeleri*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019, s.309.
[35] Caner Taslaman, "İzafiyet Teorisi Değerler ve Tanrı-Evren İlişkisi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2007
[36] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri,* İstanbul: Dergâh Yay., 1981, s.163.
[37] İvan İllich, *H_2O ve Unutmanın Suları,* Çeviren: Lizi Behmoaras, İstanbul: Yeni İnsan Yay., 2007, s.26.

bulunduğu 'şimdi'de 'gün', 'saat', 'mevsim' biçiminde bölümlenen matematiksel zamanın ruhunu sezmiştir:

Bir zafer müjdesi burda her isim: / Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın / Hâlâ bu taşlarda gülen rüyanın.
Güvercin bakışlı sessizlik bile / Çınlıyor bir sonsuz devam vehmiyle.
Gümüşlü bir fecrin zafer aynası, / Muradiye, sabrın acı meyvası,
Ömrünün timsali beyaz Nilüfer, / Türbeler, camiler, eski bahçeler,
Şanlı hikâyesi binlerce erin / Sesi nabzım olmuş hengâmelerin
Nakleder yâdını gelen geçene. [38]

Bursa'nın kimliği, onu biçimlendiren coğrafî geçmişinden çok onu adlandıran ve anlamlandıran hikâyeleridir. Bu hikâyeler geçmişi şimdiye; şimdiyi de geleceğe taşır. "Tüm geçmişimiz de şimdimizin arkasında uyanıktır ve benlik; eski, derin, zengin ve dolu olduğu için tam olarak gerçek bir etkinliği haizdir. Benin özgünlüğü kökeninden gelir. Benlik anıdır, buluş değil."[39] Bu nedenle 'güvercin bakışlı sessizlik bile' sonsuz devam vehmiyle çınlayacak kadar etkindir. Tanpınar Bursa'da geçmişin etkinliğini "Uğradığı değişiklikler, felâketler ve ihmâller ne olursa olsun o hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arasından bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder. Bu devir haddizatında bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için, Bursa Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir." [40]

Bu ruh, 'şimdi'nin uykusunda bile uyanıktır. Uyuyan ve uyanıp gülen serviler, 'her gece' ve 'her şafak'ın tekrarlanan kesitlerinde çeşmelerdeki suyun serinliğinin kesintisiz ve sürekli hülyasını yakalar. Çeşmelerle somutlaşan su medeniyetinin taşıdığı hayal zamanı 'su'yun sürekliliği ile şimdiyi serinlettiği gibi geleceği de aydınlatır. "Bu şehre ilk defa giren ve onu yeni baştan bir Türk şehri olarak kuran dedelerimizin "zaferin kendilerine ilk gülüşü saydıkları"[41] Bursa, çeşmelerinin serin hülyası, serviler ve güllerle bu zafer gülüşünü şimdiye taşımaktadır:

Bu hayâlle uyur Bursa her gece, / Her şafak onunla uyanır, güler
Gümüş aydınlıkta serviler, güller / Serin hülyasıyla çeşmelerinin.

Bu "yekpare geniş bir anın parçalanmaz akışında" olan ölümlü bir insan için yakalanan sonsuzluk mucizesi ya da sonsuzluğa akıp giden bir mucize devrinin kapısıdır. Bu kapıdan "takvimle saatle alakası olmayan, sanatın ihtirasla, imanla yaşanmış hayatın ve tarihin bu şehrin havasında ebedî bir mevsim gibi ayarladığı velûd ve yekpare bir zaman"a girilir ve "ince bir zarın, sırçadan bir kubbenin birdenbire çatlayacağı"ndan korkulur.[42] Çünkü Bursa'da zaman 'billur avize'dir:

"Başındayım sanki bir mucizenin, / Su sesi ve kanat şakırtılarından / Billûr bir âvize Bursa'da zaman."[43]

Tanpınar'ın zaman söyleminde onun "dil dediğimiz asıl manevî insanı vücuda getiren büyük kaynak" olarak nitelediği dil göstergeleri önemli bir yer tutar. Gösterenle gösterilen

[38] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler,* İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000, s.73.
[39] Gaston Bachelard, *Sürenin Diyalektiği*, Çev. Emine Sarıkartal, İstanbul: İthaki Yay., 2010, s.16.
[40] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000, s.120.
[41] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.121.
[42] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s.121.
[43] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, s.73.

arasındaki ilişkinin nedensizliği yaygın bir dil bilim ilkesine dönüşmüş olsa da tarihi adların, adlandırdıkları tarihi mekânlardan daha çok tarih aktardıkları bir gerçektir. Tanpınar da dilin varlığın evi olduğunu bilir ve sözcüklerle simgelenen varlığı sezer. Bir fecrin zafer aynası olan 'Gümüşlü'yü 'fecrin zafer aynası' olarak yorumlarken, ilk Osmanlı sultanının fetih göstergesi olan türbenin kilise zamanından türbe zamanına evrilen hikâyesini de geleceğe taşır. Ayna geçmişi şimdiye ve geleceğe yansıtarak Maziye dönüştürür. Sabrın acı meyvası Muradiye, Ömrünün timsali beyaz Nilüfer, Yeşil türbesi... gibi tarihsel göstergeler mekânı belleğe dönüştüren ve anlamlandırma süreçlerindeki bilgi ve duygu dünyasını taşıyan sentezlerdir.

Zaman gösterenlerinin söylem başlığı olarak seçildiği "Ne İçindeyim Zamanın", "Bursa'da Zaman", "Zaman Kırıntıları, "Sabah", "Sabaha Karşı", "Yollar Çok Erken", "Bütün Yaz", "Karışan Saatler İçinde", "Bir Gün İcadiye'de", "Akşam" gibi şiirlerin dışında "Yavaş Yavaş Aydınlanan", "Bendedir Korkusu", "Şiir" "Uyanma" gibi şiirlerinin de zaman çağrışımlarıyla örüldüğü, daha doğrusu zamanın doğadaki yansımalarıyla örüldüğü görülür. Bu şiirlerin toplamından oluşan zaman söylemi dil bilimsel verilerle değerlendirildiğinde bu söylemin özgün ve yaratıcı olması en çarpıcı özellik olarak dikkat çekmektedir. Dilsel bir ürün olarak ortaya çıkan ve "sayısız anlam değişkesini barındıran" bu söylemde zaman, Türk kültürünün ve Türkçenin zaman tasarımı içinde Tanpınar tarafından yeniden anlamlandırılıp biçimlendirilir. Tanpınar'ın bütün zamanları öznel ve ideal bir zamanın yani sonsuzluğun parçalarıdır. Bütün suların denize akması gibi bütün zamanlar da sonsuzluğa akar. Birey ya da toplum olarak var olmak bütün engelleri aşarak o denize ulaşmak; "yırtılan yelkenler gibi enginle baş başa kalmak" ve bir şafak serinliği içinde uykuya dalmak"tır.

Sonuç

Tanpınar'ın roman hikâye ve denemelerinin yanı sıra şiirlerinde de zaman önemli bir kavram alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle şiirlerini 37 alt söylemden oluşan bir zaman söylemi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu söylemin "Ne İçindeyim Zamanın" sözcesiyle başlamış olması dikkate değer bir yaklaşımdır. Çünkü kendisi açısından zamanı -ya da zaman açısından kendisini- konumlandırarak bilen özne/bilinecek nesne karşıtlığını yaratmış; "Büsbütün dışında" da olmadığı zamanı anlamak için zamanın dışına çıkmak ve onu nesneleştirmek gerektiğini sezdirmiştir. Bu durum onun hem zaman tarafından kuşatılan ölümlü bir varlık hem de kültür/tarih yaratıcı niteliği ile sonsuzluğu yakalayan tanrısal bir varlık olarak doğa/zaman, insan/zaman ilişkisini sorgulayan bir özne olduğunu da gösterir. Tanpınar'ın "Bursa'da Zaman" örneğinde saptanan ve dikkatlere sunulan özellikler onun bütün şiirlerinde görülebilir. Sözceleme öznesinin sezgilerini dile aktaran sıra dışı bağdaştırmaların kullanıldığı görülmektedir. Bursa özelinden hareketle bir genelleme yapılacak olursa şu değerlendirme yapılabilir:

Tanpınar, ovanın yeşili ve göğün mavisi ile bütünleşen bir rüyadan arta kalmanın hüznü içinde dört yana elenen zamanı sezmiş; geçmiş zamanın sihrini yaşayan tarihi mekanların naklettiği hikayelerle geçmişi şimdiye taşımıştır. Şiirlerini hemen hepsinde bir zaman duygusunu dışa vuran Tanpınar, içindeki biyolojik zamanın[44] nesnelliğini ve sonluluğunu, tasarladığı tarihsel, kültürel zamanın sonsuzluğunda yok etmeyi amaçlamıştır.

Türk dili içinde kendi sözünü ve Türk kimliği içinde kendi kişiliğini oluşturan Tanpınar algıladığı, tanıdığı, bildiği, çözümlediği, duyumsadığı, içselleştirdiği ve nihayet yeniden ürettiği zaman

[44] Jürgen Aschoff vdğr. "İnsanın İçindeki Saat" Zaman *Nasıl İçimizde Niçin Dışımızda,* çev.Yılmaz Öner içinde

olgusunu Türkçenin sunduğu olanaklarla özgün bir zaman söylemine dönüştürmüştür. Oluşturduğu zaman bilinciyle Türk evren tasarımına da katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları, 1975.

Aristoteles, Augustinus, Heidegger. *Zaman Kavramı*. Çev. Saffet Babür. İstanbul: İmge Kitabevi, 1996.

Aschoff, Jürgen. Ernest Pöppel, Manfred Eigen, Edgar Lüscher, Hans Heimann ve Yılmaz Öner. *Zaman Nasıl İçimizde Niçin Dışımızda*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1994.

Aydın, Nurullah. "Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanda Kişi Dokusu". *Dünya Edebiyatı Araştırmaları* içinde. Ed. Doç. Dr. Oğuzhan Sevim ve Doç. Dr. Yusuf Söylemez. Ankara: Nobel Yayınları, 2019.

Ayhan Bıçakçı. *Evren Tasavvuru Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Bachelard, Gaston. *Sürenin Diyalektiği.* Çev. Emine Sarıkartal. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.

Börekçi, Muhsine. "Türkçede Zaman Kavramı ve Su Göstergesi". *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu 25-27 Nisan 2007, Bildiriler I.* İçinde. Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık, 2009. 215-226.

Büyükkantarcıoğlu, S. Nalan. *Toplumsal Geçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2006.

Chomsky, Noam. *Bilgi Sorunları ve Dil*. Çev. Veysel Kılıç, İstanbul: BGST Yayınları, 2009.

Elias, Norbert. *Zaman Üzerine*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Enginün, İnci. "Son Durak: Zaman kırıntıları". *Ahmet Hamdi Tanpınar* içinde. Ed. Abdullah Uçman ve Handan İnci. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.

Feyzioğlu, Nesrin. *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Estetik Bir Biçim Ögesi Olarak Musikî.* Erzurum: Eser Yayıncılık, 2007.

Günay, Doğan. *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2013.

İllich, İvan. *H_2O ve Unutmanın Suları*. Çev. Lizi Behmoaras. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2007.

Jean Chesneaux, *Zamanı Yaşamak*. Çev. A. Münir Cerit. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, 152-153.

Kocaman, Ahmet. *Söylem Üzerine*. Ankara: Hitit Yayınları, 1996.

Korkut, Ece. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şiir Dili ve Evreni". *Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters* 26. Sayı 1, Haziran/June 2009, 121 -134.

Köktürk, Milay. *Zaman Üzerine Felsefi Soruşturma.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Küken, Gülnihal. "Doğu Ortaçağında Zaman Kavramı". *Cogito,* "Zaman: 12'ye 1 Var", 1997, 11.

Taburoğlu, Özgür. *Tanpınar Sözlüğü Şahsi Bir Masalın Simgeleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Bütün Şiirleri.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Taslaman, Caner, "İzafiyet Teorisi, Değerler ve Tanrı-Evren ilişkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2014, 5-20. Erişim 25 Ağustos 2022 *https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruifd/issue/17571/184011*

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.